

Srednjovjekovni bohemizmi u hrvatskoj glagoljskoj književnosti

Sažetak: Obično se u povijesti hrvatskoga jezika pojava bohemizama povezuje s 19. stoljećem, i to najčešće s Bogoslavom Šulekom i njegovim rječnicima. Međutim u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti postoji cijeli niz djela prevedenih sa staročeškoga jezika koja su nastala za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu, predjelu Emaus, od 1346. do 1419. godine. U tim se prijevodima pojavljuju i utjecaji češkoga jezika, koji su najučestaliji i najuočljiviji na leksičkoj razini. Riječ je stoga o češkome leksiku koji su glagoljaši prevoditelji nehotice unosili u svoj prijevod zbog jezične sličnosti dvaju slavenskih jezika ili zbog nedovoljna poznavanja značenja češkoga leksika. S obzirom na to da se taj leksik nije zadržao u hrvatskome jeziku te da je prema teoriji dodirnoga jezikoslovlja riječ o jednokratnome posuđivanju, govorit ćemo o srednjovjekovnim bohemizmima. Na temelju dosad analiziranih tekstova starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika metodološki ćemo odrediti smjernice za istraživanje takva utjecaja češkoga jezika s obzirom na dosadašnja istraživanja. Također ćemo na temelju pojedinih primjera češkoga leksika u tim prijevodima analizirati razlog pojavljivanja i prikazati način prilagodbe češkoga leksika te navesti čestotnost pojavljivanja istoga leksika u različitim prevedenim djelima.

Ključne riječi: starohrvatski jezik, srednjovjekovna glagoljska književnost, staročeški jezik, srednjovjekovni bohemizmi, dodirno jezikoslovlje

1. Uvod

U povijesti hrvatskoga jezika pojava bohemizama povezuje se s 19. stoljećem, i to najčešće s Bogoslavom Šulekom i njegovim rječnicima. Međutim najizravniji srednjovjekovni susret češke i hrvatske kulture zbilo se tijekom boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu od 1347. do 1419. godine.¹

¹ O okolnostima i razlozima boravka hrvatskih svećenika glagoljaša vidi u Kramarić 2012, 2015 i 2019 te Čermák 2020.

Misli se pritom na djelatnost hrvatskih benediktinaca glagoljaša u samostanu Na Slovanech, poslije znanome i kao Emauski samostan,² posvećenome 1372. u Pragu, kamo su stigli na poziv češkoga vladara Karla IV. Ta je češka benediktinska opatija postala glagoljaška oaza u zapadnome latinskom svijetu, gdje je bogoslužje bilo na crkvenoslavenskome jeziku, a hrvatski su glagoljaši poučavali češko svećenstvo glagoljci, na kojoj su bili zapisivani neki češki književni, osobito poučni tekstovi. Tako je nastao respektabilan broj tekstova pisanih glagoljicom na češkome jeziku. Zapisi čeških tekstova glagoljicom sačuvali su mnoge tekstove koji nisu potvrđeni u drugim varijantama ili rukopisima zapisanima latinicom, što je iznimno važno za češku povijest jezika i književnosti (Pacnerová 2008: 410).

Emauska epizoda obogatila je i hrvatsku kulturu nizom prevedenih poučnih, religiozno-propovjednih i legendarnih prozih tekstova sa staročeškoga. Temeljne i nezaobilazne rezultate u istraživanju tih prijevoda dao je S. Ivšić.³ U objavljivanju i analizi tih tekstova također je aktivan J. Reinhart,⁴ koji ističe da su to prvi primjeri prijevoda među slavenskim jezicima te da je otkriven ili sačuvan samo dio prijevoda sa staročeškoga jezika jer postoje teškoće s otkrivanjem čeških izvornika, varijantnošću, datiranjem i identifikacijom većinom fragmentarnih rukopisa (Reinhart 1997: 189–203). Hrvatski prijevodi pomažu u otkrivanju staročeških izvora jer nisu svi otkriveni i poznati.⁵ Nažalost, samo su djelomično objavljeni i njihov je tekst time postao dostupan.⁶

To su djela:

Lucidarij; Zrcalo človehčaskago spasenja; Životi svetaca, homiletičko-legendarna proza, odnosno životopisi svetaca zapisani u *Petrisovu zborniku*, a riječ je o

² Od 17. stoljeća samostan je poznatiji pod imenom Emaus jer je posvećen na Uskrsni ponedjeljak, kad je i čitano evanđelje o susretu učenika s Isusom u Emausu. Cijeli taj predio naziva se po samostanu Emaus, a mi taj susret češke i hrvatske kulture i jezika također nazivamo Emauskom epizodom.

³ Ivšić 1922–23 i 1927–28.

⁴ J. Reinhart objavio je tekst prijevoda Husove homilije *Na 13. nedjelju po Duhovima* i usporedio ga s češkim izvornikom (2000: 119–190). Na isti je način objavio i Husovo *Tumačenje deset Božjih zapovijedi* (1999: 221–254) te odlomak prijevoda teksta *Výklad desatera* iz djela *Knížky šestery o obecných věcech křesianských* Tomaša Štitnoga (2005: 313–327).

⁵ Primjerice hrvatski prijevod homilije *Na 13. nedjelju po Duhovima* posvjedočen je prije nego tekst češkoga originala, poznat tek iz tiska u 16. stoljeću. Starohrvatski prijevod češkoga *Kvarezimala* otkriva da je vjerojatno postojao češki *Kvarezimál*, preveden s latinskoga u cijelosti, ali nije sačuvan uopće (Reinhart 1996: 391–421).

⁶ Uz prijevode koje je objavio Reinhart objavljen je tekst *Lucidarija* iz Žgombićeva zbornika (Milčetić 1902: 257–334), tekst *Lucidarija iz Petrisova zbornika* (Kapetanović 2010: 3–33) te najdulji prijevod od svih – tekst *Zrcala človehčaskago spasenja* zapisanoga u *Zborniku žakna Luke* (Kramarić 2019).

prijevodu staročeškoga *Pasionála* (*Legenda aurea* Jakova iz Varezzea); dva članka iz *Traktata svetoga Bonaventure*, zapisani u *Petrisovu zborniku* (*O svršenj ljubvi i o svršenom ubožastvi k(a)p(i)t(ul) lip k sp(a)senju momu i To jes(t) k(a)p(i)t(ul) o mlčanju čti*); tri Husove propovijedi i Husov odlomak *Výklad desatera Božieho príkázanie* (*Tumačenje deset Božjih zapovijedi*) (dijelovi iz 40. glave); završetak *Tumačenja deset Božjih zapovijedi* iz *Knjižky šestery o obecných věcech křesťanských* Tomaša Štítnoga (Tomáš ze Štítného); odlomak prijevoda Jeronimovih poslanica; fragment prijevoda *Raja duše*; *Homilijar na Matejevo evandjele*; pojedine homilije iz *Kvarezimala* (*Sermones Quadragesimales*) Jakova iz Varazzea; satirična pjesma *Svit se konča*.⁷

Prijevide je, prema dosadašnjim istraživanjima (Milčetić 1902: 287; Ivšić 1922–23: 299), napravio Hrvat koji je vjerojatno nedugo prije toga naučio češki jezik.⁸

2. Utjecaj češkoga jezika u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga

U tim se prijevodima pojavljuju i utjecaji češkoga jezika, koji su najučestaliji i najuočljiviji na leksičkoj razini. Leksik prijevoda bio je već predmetom proučavanja, ali ne sustavno.⁹ Iznimku čini djelo *Zrcalo človehčaskago spasenja*, koje je obrađeno u doktorskoj dizertaciji *Bohemizmi u Zrcalu človehčaskago spasenja (1445.) u kontekstu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika* (Kramarić 2015). Ostala su djela proučavana u manjoj mjeri, a u tim bi se istraživanjima pobrojivali leksički utjecaji češkoga jezika i komentirao prijevod. Većinom su to bili negativni komentari o hrvatskim prevoditeljima, isticale su se pogreške u prijevodu i kao rezultat nerazu-

⁷ Detaljan opis prevedenih djela te njihovih mogućih staročeških predložaka vidi u Kramarić 2016 i 2019.

⁸ M. Kramarić (2015) proučavala je pogreške u prijevodima na primjeru teksta *Zrcalo človehčaskago spasenja* te uočila kako je prevoditeljeva jezična kompetencija u staročeškome bila zadovoljavajuća te da su mu se kao dvojezičnomu prevoditelju katkad nametala sinonimna rješenja iz češkoga jezika za prevođenje češkoga leksika. Moguće je stoga da je riječ o hrvatskome prevoditelju koji je duže vrijeme prije prevođenja boravio u Češkoj, pa poneke takve lekseme nije ni osjećao tuđima. Odbacuje mogućnost da je prijevode radio Čeh jer postoje pogreške koje se ne mogu karakterizirati samo kao prepisivačke jer je njima narušen kontekst i razumljivost starohrvatskoga teksta.

⁹ U prvotnim studijama nabrajali su se uočeni utjecaji češkoga jezika na leksičkoj razini (Črnčić 1873, Milčetić 1902, Ivšić 1922–23, 1927–28), a sustavnije razrade u svojim objavama transkripcija prijevoda donosi Reinhart. S češke strane Štěrbová (1954) obradila je leksik *Života svetaca i Lucidarija* zapisanih u *Petrisovu zborniku* te također *Zrcala človehčaskago spasenja*.

mljiv hrvatski tekst. Također se prenaplašavao utjecaj češkoga jezika na starohrvatski jezik.¹⁰

2.1. Metodološke postavke

Promatranjem tih istraživanja uočeni su određeni metodološki problemi, koje ćemo sada iznijeti.

Ponajprije bismo željeli odrediti leksički utjecaj češkoga jezika u tim prijevodima prema teoriji dodirnoga jezikoslovlja. U prijevodu je prevoditelj, odnosno dvojezični pojedinac, u centru pozornosti. Upravo ta individualnost postavlja prijevod na rub proučavanja u dodirnome jezikoslovlju, tj. slaba je mogućnost utjecaja jednoga prevedenog teksta na širu jezičnu zajednicu. Srednjovjekovni prijevodi djela nabožnoga karaktera, prema kojima su se prevoditelji odnosili s poštovanjem i strahom da ne bi svojom interpretacijom poremetili smisao, rađeni su doslovno (*ad litteram*), bez stilizacija i preinaka, pa se leksik, ali i struktura rečenice, gotovo potpuno poklapaju u polaznome i prevedenome tekstu. U tako doslovno rađenim prijevodima češće su pojave utjecaja jezika s kojega se prevodi na drugi, pogrešaka u prijevodu, stvaranja neologizama, kalkiranja, veća je tendencija uporabe posuđenica, ostavljanja neprevedenih izraza i sl. Takve utjecaje jednoga jezika na drugi prema teoriji dodirnoga jezikoslovlja možemo označiti kao interferenciju, za razliku od jezičnoga posuđivanja, koje se događa u dužemu vremenskom razdoblju dodira dvaju jezika.¹¹

Možemo govoriti o više faktora koji su omogućili utjecaj češkoga jezika na starohrvatski tekst: prevoditeljeva razina znanja češkoga jezika, nerazumijevanje grafije polaznoga teksta, nesvjesnost u posuđivanju zbog bliskosti dvaju jezika, pogreške u izvornome tekstu, predložku za prijevod te razni drugi faktori. Na kvalitetu prijevoda utjecale su i ostale zamke s kojima se obično prevoditelj susreće, posebice lažni prijatelji, kalkiranje, odnosno doslovno prevođenje jedne riječi morfem za morfem (ako ne poznaje značenje cijele riječi, prevoditelj rastavlja riječ na morfeme i zatim ih prevodi, npr. *bez vrtránie* 'bez gundanja, očitovanja nezadovoljstva' prevodi kao *bezvratni*, *prevýborně* 'prelijepo, prekrasno, izvrsno' prevodi kao *preizborni*; *bezhval* je nastao prema češkome *bezděky* 'nedobrovoljno, protiv vlastite volje')¹², višeznačnost leksema, stvaranje neologizama itd.

¹⁰ Posebice se to odnosi na rad Štěrbove, koji će se komentirati u nastavku.

¹¹ Više o tome vidi u Kramarić 2015.

¹² Reinhart (1997: 196) i Štěrbová (1954: 380) uočili su postupak stvaranja hibridnih složenica, koje se djelomično sastoje od češkoga morfema, a djelomično od hrvatskoga. Takve složenice začetak su kalkiranja, koje Reinhart (ibid.) posebice ističe u svojem istraživanju o srednjovjekovnim prijevodima s jednoga slavenskog jezika na drugi

Dosadašnja istraživanja tih prijevoda isticala su brojne pogreške u prijevodu te dosta velik utjecaj staročeškoga jezika na starohrvatski jezik. Posebice Štěrbová (1954: 380) kao problem u prevođenju navodi i razvijen češki srednjovjekovni vokabular, za koji u starohrvatskome nije postojao odgovarajući ekvivalent.¹³ To se ponajprije odnosi na vokabular koji proizlazi iz feudalnoga državnog uređenja, ali i pojmove iz religioznoga, filozofskoga, pravnoga i općega civilizacijskoga kruga. Uočila je 236 takvih bohemizama u tekstovima koje je proučavala. Smatra da je uzrok posuđivanju češkoga leksika nedostatan starohrvatski fond riječi. Smatramo kako je ipak situacija kompleksnija te da u istraživanje o utjecaju staročeškoga jezika na starohrvatski treba uključiti i pogreške u češkome izvorniku, kao što je to primjerice radio S. Ivšić (1922–23; 1927–28), bliskost staročeškoga i starohrvatskoga jezika, koja je bila očitija nego što je to danas, te sve jezične slojeve koje sadržava tadašnji hrvatski jezik. Jedne od sastavnica toga jezika bile su i crkvenoslavenski te općeslavenski leksik, koji je u velikoj mjeri bio zajednički tim dvama jezicima. Dosadašnji istraživači nisu uzimali takve činjenice u obzir, pa su, uz nedostatak spoznaja iz starijih faza jezika, češkoga i hrvatskoga, te općeslavenskoga leksika, nastajale mnoge pogreške u tumačenjima i pogrešne klasifikacije leksika i njegova podrijetla.

2.2. Srednjovjekovni bohemizmi

Želja nam je i precizno odrediti naziv utjecaja češkoga jezika kada je on ostvaren u prijevodu.

S obzirom na jedнократnost utjecaja češkoga jezika u prijevodima, odnosno jezičnoga posuđivanja, ne možemo govoriti o bohemizmu kao trajnoj posuđenici, koja je postala dijelom hrvatskoga jezika. Govorit ćemo dakle o srednjovjekovnim bohemizmima, odnosno o bohemizmima koji se pojavljuju samo u tim prijevodima. Takva posuđenica, koju smo uočili u našem tekstu, nije rezultat postojanja iste češke posuđenice preuzete u nekome ranijem jezičnom razdoblju dodira tih dvaju jezika. Jednako tako, ponovno pojavljivanje iste posuđenice u tekstovima iz kasnijega razdoblja dodira

jer ih nije uočio u drugim prijevodima. Stvaranjem takvih složenica prevoditelj je istaknuo svoju kreativnost u prijevodu.

¹³ „Překladatelským problémem byla však vospělá slovní zásoba češtiny 14. století. Na její překlad nemohla stačit celkem konservativní slovní zásoba církevněslovanská.“ („Za prevoditelja problem je bio razvijen leksički fond češkoga jezika 14. stoljeća. Za njegov prijevod nije bio dovoljan dosta konzervativan leksički fond crkvenoslavenskoga jezika.“) Općenito je problem autoričina istraživanja nedovoljno poznavanje općeslavenskoga leksičkog i crkvenoslavenskoga fonda te iz te činjenice proizlaze sva njezina pogrešna tumačenja bohemizama u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga jezika.

(primjerice u preporodnim tekstovima iz 19. st.) ne znači da je ta posuđenica egzistirala u hrvatskome jeziku stoljećima. Primjerice Šulek je uveo u hrvatski jezik bohemizam *gudba* 'glazba', a isti je potvrđen već u tekstu *Lucidarija iz Petrisova zbornika* (197b *Gdo je našel gudbu?*). I riječ *osoba* pojavljuje se u prijevodu češkoga *Pasionála*, zapisanome u Petrisovu zborniku, u *Čt(en)ju ot Svetě Trojice* (247a *Koliko pravi trikrat s(ve)t znamenaju se v S(ve)toj Trojici tri osobi*), i u prijevodu Husove homilije *Na 13. nedjelju po Duhovima* (90v *ne priimaj osobi k(a)ko i ja ne priimam*) vjerojatno prvi put u hrvatskome jeziku, ali ni ona nije zadržana u hrvatskome jeziku jer su prve potvrde zabilježene u rječniku (AR IX, s. v. *osoba*) iz 19. stoljeća, s napomenom da je riječ preuzeta iz ruskoga ili češkoga jezika.

Sve su to posuđenice koje su funkcionirale samo u jednome jezičnom razdoblju ili samo u jednokratnoj komunikaciji, u ovome slučaju u jednome ili više starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga. Takve tvrdnje izvodimo prema dosadašnjim istraživanjima, odnosno prema potvdama u *Akademi-jinu rječniku* i *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, u kojima nisu zabilježeni posuđeni leksemi koje smo mi uočili u starohrvatskome prijevodu. To znači da izvan korpusa staročeških emauskih prijevoda sa staročeškoga vjerojatno i nisu bile poznate.¹⁴ Za utjecaj drugoga jezika u prijevodu srednjovjekovnoga teksta manje je vjerojatno da će se širiti u jezičnoj zajednici. Srednjovjekovna je kultura ipak usmena, djela su se manje čitala, a više slušala, pa je teško vjerovati da je postojala dovoljna čitateljska publika da proširi određeni jezični utjecaj. Širina utjecaja srednjovjekovnih tekstova na jezik stoga je ograničena.

Problemi u identificiranju srednjovjekovnih bohemizama proizlaze iz nedostatno obrađene povijesne građe s hrvatske strane. Kao povijesni rječnik i dalje funkcionira AR, koji nije obuhvatio svu stariju građu, posebice djela zapisana glagoljicom. Većina starije građe iz 13. i 14. stoljeća nije obrađena, pa i nemamo potvrde iz tih ranijih razdoblja. A upravo nam te potvrde određenoga leksika mogu reći kada se neki leksem prvi put pojavljuje, a ako on postoji u građi pisanoj hrvatskim jezikom, onda zasigurno nije riječ

¹⁴ Teoriju o tome kako su u hrvatski jezik prodrli bohemizmi koje je uočila u više prijevoda iznijela je Štěrbová (1954: 384), a riječ je o leksemima *dovod*, *osoba*, *umisal*, *zami-sal*, *priklad*, *podobstvo*, *nabožan*, *vlast*, *ustaviti*, *pohopiti*, *premoći*, *znamenati*, *měniti*, *mal-žen*, *mesto*, *gledati*, *zolašće*, *ani*. Isti su leksemi, prema autorici, uočeni i u poljskome, ruskome i lužičkosrpskome jeziku u djelima pisanim tim jezicima prevedenima sa staročeškoga, što dokazuje da su preuzeti iz češkoga jezika, koji je u 14. stoljeću bio na višemom civilizacijskom stupnju u odnosu na druge jezike. Smatramo kako su takve tvrdnje znanstveno neutemeljene. Autorica je među bohemizme svrstala i crkvenoslavizme, za koje ne možemo izričito tvrditi da su pripadali samo staročeškome jeziku. Kako su potvrđeni i u AR-u i u Građi za RCJHR, to je leksik koji je svojina i hrvatske redakcije (npr. *godina*, *malžen*, *znamenati* (osim u značenju 'razumjeti'), *vlast*). Detaljnu analiza tih leksema donosi istraživanje Kramarić 2015.

o bohemizmu. Također, veći dio starijega leksika pripada zajedničkomu crkvenoslavenskom jezičnom sloju. Takav leksik može pripadati redakciji određenoga jezika ili biti svojinom svih slavenskih jezika. Tako se konačna ocjena o utjecaju staročeškoga jezika može dati nakon kompletiranja korpusa i obrade cijele starohrvatske pisane građe.

Tako je na primjer za imenicu *dobrovoľnost* iz teksta *Zrcalo ĉlovĉaskago spasenja* višekrat istaknuto da je bohemizam (Štěrbová 1954: 382; Reinhart 2000: 221). Riječ je potvrđena u AR-u¹⁵ s manjim brojem primjera u svim rječnicima uz napomenu „dolazi od XVI do XVIII vijeka“ te pojašnjenje o tvorbi: pridjevska osnova *dobrovoľan* i sufiks *-ostv*. U *Zrcalu* nije neuobičajen način tvorbe apstraktnih imenica tim sufiksom (a takva je tvorba prisutna još od staroslavenskoga razdoblja), pa možemo pretpostaviti i raniju pojavnost te imenice u hrvatskome jeziku od 16. st. Moguće je također da su prve pojave te imenice baš u našem korpusu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga pod utjecajem staročeškoga predloška. U RCJHR nisu potvrđeni ni pridjev *dobrovoľan* ni imenica *dobrovoľnost*, dok je prema AR-u pridjev *dobrovoľan*¹⁶ praslavenskoga podrijetla. Također to može biti slučaj i s glagolom *dokazati*, koji je u obliku participa pasivnoga potvrđen u kontaktnome sinonimu *dokazano ili javľeno* u *Zrcalu ĉlovĉaskago spasenja*, za značenje za koje također nemamo potvrda prema raspoloživim izvorima do 17. stoljeća.¹⁷ Moguće je stoga da se prva potvrda glagola *dokazati* u značenju ‘javiti’ u starohrvatskome jeziku bilježi upravo u tome prijevodu i da se pojavljuje pod utjecajem staročeškoga jezika.

Za temu otkrivanja srednjovjekovnih bohemizama važno je razgraničiti i moravizme¹⁸ i panonizme¹⁹, preuzete u ranome, velikomoravskome raz-

¹⁵ Vidi AR II, s. v. *dobrovoľnost*.

¹⁶ Vidi AR II, s. v. *dobrovoľan*.

¹⁷ Glagol *dokazati* potvrđen je u AR-u (AR II, s. v. *dokazati*) u značenju ‘svršiti kazanje do kraja; kazati da se sve razumije, javiti, kazati, pripovidjeti’, ali s prvim potvrdama tek iz 17. stoljeća. U RCJHR-u II. nema potvrda za glagol *dokazati*.

¹⁸ Moravizam Reinhart (1980: 72) označuje kao „[...] ein Lexem, das auf das ‘Tschechoslowakische’ (Westsl.?) beschränkt ist – das heißt zumidest im Südsl. (besser auch im Ostsl.) nicht belegbar ist, im Aksl. jedoch – besonders in bestimmten Texten bzw. auch in der Hl. Schrift an bestimmten Stellen – durch Einfluß des in Mähren gesprochenen Idioms vorkommt. Per definitionem muß ein ‘Moravismus’ in einer Vorstufe des Č. – wir wollen einmal Urč. Nennen – vorgekommen sein.“ („[...] leksem ograničen na ‘češkoslovački’ (zapadnosl.?) – to znači da barem nije potvrđen u južnosl. (bolje ni u istočnosl.), no pojavljuje se u crkvenoslavenskome – osobito u određenim tekstovima, npr. u svetim spisima na određenim mjestima – zbog utjecaja idioma kojim se govorilo u Moravskoj. Per definitionem ‘moravizam’ mora postojati u nekoj predrazvojnoj fazi češkoga (nazivat ćemo ga pračeški).“

¹⁹ Šimić (2010) ističe višeslojnost leksika crkvenoslavenskoga jezika: „1. Slavenski leksik: moravizmi, ohridizmi, prslavizmi, kroatizmi, 2. Strane riječi: grecizmi, latinizmi, protobugarizmi, talijanizmi, germanizmi i mađarizmi.“

doblju pismenosti na crkvenoslavenskome jeziku od 10. do 13. stoljeća, od bohemizama, posuđenih prevođenjem u našem korpusu emauskih prijevoda. Moravizmi i panonizmi prijevodima su se raširili u sve redakcije crkvenoslavenskoga jezika i pripadaju općemu crkvenoslavenskom leksiku. Moguće ih je stoga uočiti i u našim prijevodima među crkvenoslavenskim leksikom. Primjerice Štěrbová (1954: 384) kao bohemizme označuje lekseme *godina* i *malžena*, koji se smatraju moravizmima (cit. prema Nikolovski 2016), a pojavljuju se i u ostalim hrvatskim srednjovjekovnim djelima. Zanimljiv je i primjer pridjeva *ješutan* ‘uzaludan’, nastala prema obliku *ašutb*, koji su također Štěrbová (1954: 382) i Reinhart (2001) proglasili bohemizmom. Riječ je međutim također o leksemu koji se dugo smatrao moravizmom, ali to se mišljenje danas mijenja jer je leksem potvrđen i u jednome bugarskom dijalektu (Šimić 2004: 578). Svakako je oblik *ješutan* potvrđen već u crkvenoslavenskim tekstovima hrvatske redakcije, tako da ne možemo govoriti o bohemizmu.²⁰ Takve lekseme nećemo smatrati srednjovjekovnim bohemizmima i nećemo ih dovoditi u vezu s češkim utjecajem u proučavanim prijevodima.

Leksičke bohemizme u starohrvatskome *Zrcalu* proučavao je i Reinhart u više navrata, pa je tako naveo 70 njihovih potvrda (Reinhart 2001: 1). Također se među njegovim bohemizmima može uočiti hrvatski leksik potvrđen i u AR-u: *ale*, *do*, *dovesti*, *měniti*, *okruglost*, *porušiti*, *povlaka*, *prohajati* te leksem *uzdraviti*, koji je primjerice potvrđen u *Žićima otaca* iz 1400. godine. Također uočavamo i crkvenoslavenski leksik hrvatske redakcije potvrđen u RCHRJ I. i II.: *doiti*, *ešutanb*²¹, *višastie* i *vzgrđiti*, dok je *ipokritacb* grecizam koji potječe iz velikomoravskoga razdoblja, kada je u tadašnji staroslavenski ušao prijevodima svetih knjiga s grčkoga.

U svojem istraživanju utjecaja češkoga jezika na jezik *Zrcala človečaskago spasenja* uočili smo 110 posuđenih leksema, jer se neki leksemi pojavljuju u različitim varijantama, a uključeni su u taj utjecaj i semantički bohemizmi. Smatramo kako se može govoriti o znatnu utjecaju iako je taj broj mnogo manji od prijašnjih istraživanja, koja su navodila brojku od 236 bohemizama. Semantički su bohemizmi leksemi koji imaju isti oblik u staročeškome i starohrvatskome jeziku, ali su upotrijebljeni u staročeškome značenju. Moguće je da je prevoditelj samo prenosio lekseme koji su mu bili poznati ne razmišljajući o njihovu značenju. Primjerice glagol *znamenati* upotrebljava

²⁰ Vidi SJS I: 66 s. v. *ašutb* u značenju ‘bez razloga, uzaludno’, potvrde su i iz hrvatskih tekstova, *Glagolita Clozianus*. RCJHR II. ima kao natuknice imenicu *ešutb*, prilog *ešutb* te pridjev *eštbnb*.

²¹ Već smo ga prokomentirali.

se u značenju ‘razumjeti’ prema češkome jeziku, a ne kao ‘označiti, imenovati, obilježiti, prikazati, pokazati, zvati’; imenica *ustavanje* ne znači ‘ustajanje, dizanje’, nego ‘umor, slabost’, imenica *lakanje* znači ‘plač, jadikovanje, naricanje’ te ‘mamljenje, vabljenje’, dok je u crkvenoslavenskome potvrda samo za značenje ‘gladovati, postiti’.²²

Činjenica jest da se u tim prijevodima pojavljuju neki isti bohemizmi. Prema dosadašnjim nepotpunim istraživanjima od ukupno 110 bohemizma iz *Zrcala človečaskago spasenja* njih 38 potvrđeno je i u drugim prijevodima.²³ Primjerice uz potvrdu iz prijevoda *Zrcala* pridjev *dobrotivi* ‘milostiv, ljubazan, dobar’ potvrđen je u prijevodima *Raja duše*, Husovih homilija i u *Govoru o Svetoj Trojici*, imenica *priklad* ‘primjer, parabola’ u *Životima svetaca* i prijevodima Husovih homilija, *zufati*²⁴ ‘očajavati, pasti u očaj’ u prijevodu *Kvarezimala, Traktata svetoga Bonaventure*. Zbog bliskosti dvaju jezičnih sustava potrebe za prilagodbom nisu bile toliko „zahtjevne” i svode se na nekoliko fonoloških promjena.²⁵ Staročeški jezični element u potpunosti je prilagođen starohrvatskome jeziku i ne osjeća se kao strani element u tekstu.

3. Zaključak

U ovome radu pokušali smo metodološki odrediti smjernice u proučavanju utjecaja češkoga jezika na hrvatski u nizu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga nastalih za boravka hrvatskih svećenika glagoljaša u Pragu tijekom 14. i 15. stoljeća. Češke lekseme koje smo uočili u tim prijevodima nazvali smo srednjovjekovnim bohemizmima jer bi ih bilo pogrešno nazivati samo bohemizmima. Taj se naziv odnosi na posuđenice iz češkoga jezika koje su trajno prisutne u drugome jeziku, pa su i prilagođene tomu jeziku. S obzirom na to da su utjecaji češkoga jezika u starohrvatskome jeziku uočeni samo u seriji spomenutih prijevoda, utjecaj češkoga jezika nije se širio ni oblikovao starohrvatski jezik. Također, s obzirom na crkvenoslavensku jezičnu komponentu prisutnu u jeziku starohrvatskih prijevoda zajednički češki i hrvatski leksik starijega jezičnoga razdoblja ili općeslavenski leksik nismo odredili kao bohemizme, kako su to često radili prijašnji istraživači tih prijevoda. Pod utjecajem češkoga predloška prevoditelj očito bira lek-

²² Više primjera semantičkih bohemizama vidi u Štěrbová 1954: 381 i Kramarić 2015.

²³ Popis svih srednjovjekovnih bohemizama koji su uočeni u *Zrcalu človečaskago spasenja*, a i u drugim prijevodima, prema dosad raspoloživim studijama, vidi u Kramarić 2015, prilog disertaciji.

²⁴ Potvrde su i u obliku *zupvati*.

²⁵ Naravno, uz očekivanu prilagodbu grafema *ř>r*, *y>i*, *g>h*, *ch>h*. Detaljnije o prilagodbi češkoga leksika na svim jezičnim razinama vidi u Kramarić 2015.

sem koji je i njemu samome poznat te ne poseže za drugim mogućim sinonimnim rješenjima koja su mu se nudila u starohrvatskome jeziku.

Problem u ovome istraživanju čini nedovoljno istražena bogata starohrvatska jezična građa koja se krije u rukopisnim tekstovima. Stoga je naše istraživanje nedovršeno, a tek će se nakon završetka obrade povijesnoga rječnika hrvatskoga jezika moći sigurnije tvrditi koji je i je li uopće koji od navedenih srednjovjekovnih bohemizama uočenih u starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga ostao u uporabi u starohrvatskome jeziku. Potrebno je pročitati sve rukopise, izraditi korpus srednjovjekovnih prijevoda, usporediti ih s raspoloživim češkim izvornicima te tako otkriti pravu razinu utjecaja staročeškoga jezika na starohrvatski na svim razinama. Kompilacija rječnika srednjovjekovnih bohemizama pridonijet će izradi povijesnoga rječnika hrvatskoga jezika.

Literatura

- AR 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Črnčić, I. 1873. *Brojevna vrijednost slova ju*. „Rad JAZU”, XXIII. Str. 18–23.
- Čermák, V. 2020. *Hlaholské písemnictví v Čechách doby lucemburské*. Praha: Slovanský ústav AV ČR.
- Ivšić, S. 1922–1923. *Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeškoga jezika*. „Slavia”, I. Str. 38–63, 285–301.
- Ivšić, S. 1927–1928. *Još o dosad nepoznatim hrvatskim glagolskim prijevoda iz staročeškoga jezika*. „Slavia”, VI. Str. 40–63.
- Kapetanović, A. 2010. *Lucidarij iz Petrisova zbornika*. „Građa za povijest književnosti hrvatske”, 37. Str. 3–33.
- Kramarić, M. 2012. *Interpretacije emauske epizode u češkim i hrvatskim povijestima jezika i književnosti*. U: Marcel Černý, Kateřina Kedron, Marek Příhoda (ur.). *Prolínání slovanských prostředí*. Červený Kostelec / Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Str. 97–107.
- Kramarić, M. 2015. *Bohemizmi u Zrcalu člověčaskago spasenja (1445.) u kontekstu starohrvatskih prijevoda sa staročeškoga jezika*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Rijeci.
- Kramarić, M. 2016. *Starochorvatské středověké překlady ze staročeštiny a jejich staročeské předlohy*. U: Renáta Modráková, Tomáš Klimek (ur.). *Cesta k rozmanitosti aneb Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku. Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdenka Uhlíře*. Praha: Národní knihovna České republiky. Str. 155–167.
- Kramarić, M. 2019. *Zrcalo člověčaskago spasenja (1445.). Transkripcija, kontekst nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Milčetić, I. 1902. *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika; III: Hrvatski lucidar*. „Starine”, 30. Str. 257–334.
- Nikolovski, G. 2016. *Jezikovna osnova stare cerkvene slovanščine*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Mariboru.
- Pacnerová, L. 2008. *Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice*. „Slovo”, 56–57. Str. 405–420.
- Reinhart, J. 1980. *Methodologisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechische-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Grossen*. „Wiener slavistisches Jahrbuch”, 26. Str. 46–102.
- Reinhart, J. 1996. *Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinića iz god. 1503 (COD. VINDOB. SLAV. BR. 78)*. „Croatica”, 42/43/44/. Str. 391–421.
- Reinhart, J. 1997. *Zwischenslavische Übersetzungen im Mittelalter*. „Wiener slavistisches Jahrbuch”, 43, 189–203.
- Reinhart, J. 1999. *Husov Výklad desatera Božieho prikázanie u hrvatskoglagoljskom (starohrvatskom) prijevodu*. „Slovo”, 47–49. Str. 221–254.
- Reinhart, J. 2000. *Husova Homilija na 13. nedjelju po Duhovima u hrvatskoglagoljskom prijevodu*. „Slovo”, 50. Str. 119–190.
- Reinhart, J. 2005. *Výklad desatero Tomáše ze Štítného v starochorvátské literatuře (Berčić Frag. č. II/15r)*. „Slavia : časopis pro slovanskou filologii”, 74 (2–3). Str. 313–327.
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije (RCJHR) I. i II. (gl. ur. Grabar, Biserka; Hauptová, Zoe; Mareš, Franjo Većeslav), 2002–2013.
- Staročeský slovník. [Seš.] 1–26 [online]. Praha: Academia, 1968–2008. <http://vokabular.ujc.cas.cz>. Pristup: 20. 11. 2021.
- Šimić, M. 2010. *Ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. Poster sa znanstvenog skupa: Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija, Skopje, Makedonija, 4. – 7. 11. 2010.
- Šimić, M. 2004. *Moravizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*. U: Marija-Ana Dürriegl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*. Zagreb – Krk. Str. 577–586.
- Štěrbová, M. 1954. *K otázce bohemik v charvátskohlaholském písemnictví*. U: *Studie a práce lingvistické I* (= Havránkův sborník). Str. 376–384.

Medieval bohemisms in Croatian glagolitic literature

In this article we have presented a series of medieval translations from the Old Czech language into the Old Croatian language, which were produced during the stay of a group of Croatian glagolitic monks in Prague (Emaus) in the 14th and 15th centuries. In the analysed translations the traces of the Old Czech language can be noticed, mainly on the lexical level. The article provides an analysis of those lexical elements, which we classified as medieval bohemisms because they have not been preserved in the Croatian language since their appearance in those medieval translations. We also analysed the reasons for their appearance, pointed out to the difficulties in their detection and discussed their adjustment in the translated texts. In comparison with the previous research of such texts, we detected fewer bohemisms mainly because we focused on all language layers that the Old Croatian language contained, the Old Church Slavonic, the Common Slavic language etc. A large number of Czech and Croatian lexemes were common to the Old Czech and Old Croatian language. The greatest obstacle in analysing these lexemes is the insufficiently analysed language material written in the Old Croatian language (13th and 14th ct.), which leads us to believe that this kind of research will contribute to the creation of a historical dictionary of the Croatian language.

Keywords: Old Croatian, medieval glagolitic literature, Old Czech, medieval bohemisms, contact linguistics